

ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรม

An Analytical Study of the Dangerous Cause of Upasampada According to Antarayikadhamma

¹พระอดุลย์ รตนปญโญ และ ²วิโรจน์ คุ่มครอง
Phra Adoon Rattanapanyo and Viroj Koomkrong

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

²Email: koom-krong9@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรม” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาสาเหตุที่เป็นอันตรายต่อการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรม งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสารโดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำมาวิเคราะห์สรุปรายงานเชิงพรรณนาตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า การอุปสมบทคือการสละการครองเรือนเป็นบรรพชิตเพื่อปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด เพื่อพ้นจากทุกข์ การอุปสมบทมี 8 อย่าง มีเอหิอุปสัมปทา ตีสรณคณอุปสัมปทา ญัตติจตุตถกรรม เป็นต้น เมื่ออุปสมบทแล้วต้องปฏิบัติตนเป็นบรรพชิตศึกษาพระธรรมวินัยเพื่อยินดีในสมณธรรม โดยผู้อุปสมบทจะต้องมีศรัทธาต่อพระรัตนตรัย สาเหตุของการอุปสมบทเพื่อต้องการพ้นทุกข์และปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด การอุปสมบทมีอานิสงส์มากโดยเฉพาะผลด้านการปฏิบัติธรรมเฉพาะตนและยังมีอานิสงส์ระดับสังคมคือการสืบต่อพุทธประเพณีตามหลักพระพุทธศาสนาให้ดำรงยาวนาน สาเหตุที่เป็นอันตรายต่อการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรม คือ อันตรายิกธรรม ทั้ง 13 ข้อเป็นสิ่งที่ขัดขวางให้การอุปสมบทนั้นไม่สมบูรณ์ วิเคราะห์สาเหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรม 13 ข้อ พบว่า การเป็นโรคติดต่อ เป็นอันตรายทั้งต่อตนเองและผู้อยู่ร่วมเกิดความประหลาดใจกลัว ผู้จะอุปสมบทควรทำการรักษาตนให้หายจากโรคเสียก่อน

คำสำคัญ: อันตราย; การอุปสมบท; อันตรายิกธรรม

Abstract

This article was a part of thesis entitled ‘An analytical study of the dangerous cause of Upasampada according to Antarayikadhamma’ aiming at 3 objectives; 1) to study the Upasampada in the Buddhist tradition, 2) to study the dangerous cause of Upasampada, and 3) to analyze the dangerous cause of Upasampada according to Antarayikadhamma by collecting the data from the Tipitaka, commentaries, sub-commentaries, academic texts, and other related research works. The mentioned documents are composed, written in the descriptive style, and finally checked by the experts. From the study, the findings were that;

Upasampada or Buddhist ordination was the renunciation of worldly life living as an ascetic for Dhamma practice aiming at suffering end. There are 8 types of Buddhist ordination such as Ehibhikkhu-upasampada, Tisaranagamanupasampada and Natticatutthakamma etc. Having ordained, one will become Bhikkhu. He must study Dhamma and disciplines for living a homeless life with satisfaction and keeping faith in the Triple Gems. The cause of ordination starts from longing for enlightenment and strict discipline. Benefits of ordination one gain are private dhamma practice for enlightenment and continuity of Buddhist culture in a long time. The dangerous cause of Upasampada based on Antarayikadhamma was that these 13 Antarayikadhamma obstruct or incomplete such ordination causing anxieties and being a concern for oneself and others in the group. An analysis of the dangerous causes of Upasampada based on 13 Antarayikadhamma was that infective diseases without healing may cause dangers to oneself and others become anxious and burdening. One who prepares for ordination must recover oneself from diseases before ordaining.

Keywords: Dangerous; Upasampada; Antavayikadhamma

บทนำ

การอุปสมบทใน สมัยปัจจุบันของชาวไทยที่นับศาสนาพุทธนั้นยังสืบเนื่องกันอยู่จนถึงปัจจุบันมิเสื่อมคลาย สาเหตุมาจากความเลื่อมใสศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ลักษณะของการอุปสมบทในปัจจุบันมี 2 ลักษณะด้วยกัน คือ การอุปสมบทพระภิกษุกับบรรพชาเป็นสามเณร การอุปสมบท เรียกว่า การบวชเป็นพระภิกษุ เป็นการรักษาระกธรรมวินัยของพระพุทธองค์ไว้ได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนทุกประการ (แก้ว ชิต ตะขบ, 2555) ประเภทของการอุปสมบทที่ใช้อยู่ในปัจจุบันใช้แบบ ญัตติจตตถกรรมอุปสัมปทา คือ การอุปสมบทด้วยคำประกาศย้ำ 3 ครั้งและรวมทั้งคำประกาศเป็นครั้งที่ 4 ซึ่งเป็นวิธีการอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้หมู่สงฆ์อุปสมบทให้แก่กุลบุตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) โดยให้ผู้อุปสมบทนั้นต้องบรรพชาเป็นสามเณรก่อนแล้วให้ขออุปสมบทเป็นพระภิกษุจากนั้นให้พระกรรมวาจาสดประกาศย้ำครั้งที่ 1 ว่าหมู่สงฆ์จะรับผู้นั้นเป็นพระภิกษุหรือไม่ และในตอนนั้นเองเมื่อสงฆ์ยังนั่งนิ่งอยู่ก็จะสดประกาศย้ำอีก 3 ครั้งและในตอนนั้นถ้าไม่มีใครคัดค้านเป็นอันสำเร็จเป็นพระภิกษุการอุปสมบทให้ได้แก่นของพรหมจรรย์ ในการอุปสมบทอันที่จริงเมื่อได้อุปสมบทตั้งใจปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2554) โดยในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนให้พุทธสาวกเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของโลกเสรีประชาธิปไตยในยุคปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงปฏิเสธวรรณะซึ่งเป็นคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของชาวอินเดีย ทรงห้ามมิให้มีการบวชให้ทาส ทรงห้ามมิให้ภิกษุและภิกษุณีมีทาสไว้คอยรับใช้ และทรงวางแนวทางให้กุลสตรีปฏิบัติต่อทาสโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และทรงห้ามมิให้อุบาสกค้ำขาชายมนุษย์อีกด้วยซึ่งแนวปฏิบัติและข้อห้ามเหล่านี้ต่างมีความสอดคล้องกับปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และกฎหมายระหว่างประเทศอื่นๆ รวมทั้งกฎหมายภายในของรัฐต่างๆ ในปัจจุบันอย่างน่าอัศจรรย์ (เจษฎา ทองขาว, 2560)

การอุปสมบท คือเป็นเครื่องชำระความชั่วเป็นกุศลเป็นกิจของคนฉลาดชำระความชั่วของเราเองและเราเองก็เป็นผู้ฉลาดขึ้นเอง เป็นความฉลาดบริสุทธิ์ในการอุปสมบทที่ปฏิบัติไม่ถูกทางย่อมทำอันตรายแก่ผู้อุปสมบทเองของตนให้เป็นการอุปสมบทที่บริสุทธิ์ และถูกต้องจะไม่นำมาซึ่งอันตรายแก่ตน เพราะการอุปสมบทของตนมีพระรัตนตรัยเป็นอาศัย เป็นการอุปสมบทที่นำมาซึ่งผลอันจะพึงได้แก่ผู้มีบุญคุณของตนเช่น บิดาและมารดา ตลอดถึงผลที่จะพึงได้แก่พระศาสนาสำเร็จประโยชน์ได้ถึงที่สุด (แก้ว ชิตตะขบ, 2555) เพราะตนมีอาวุธอันประเสริฐของบุคคลผู้อุปสมบทแล้วต้องฝึกตนให้มืองคัมภีร์ฐานอันเป็นการพิจารณาจตุปัจจัยเครื่องอาศัยทั้ง 4 อย่างของบรรพชิตแล้วบริโศกสำเร็จประโยชน์ได้อย่างบริสุทธิ์นับว่าเป็นอาวุธและเป็นทั้งเครื่องป้องกันในการบำบัดอันตรายอันจะเกิดขึ้นแก่อุปสมบทและบรรพชาของตนจนกระทั่งตนมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะรับทักษิณาทานและการกราบไหว้บูชาทั้งของเทวดาและมนุษย์ โดยมีระเบียบแบบแผนที่แตกต่างกันตามพื้นที่ เช่นห้ามมิให้เลี้ยงสุราเมรัยสิ่งมีนเมา และการฆ่าโคกระบือในงานบวชขนาด เจ้าภาพผู้ใดฝ่าฝืนไม่เชื่อฟัง แม้นาคโณท้าวทรงเครื่องนาคโดยสมบูรณ์แล้ว พระอุปัชฌาย์ก็ไม่บวชให้โดยเด็ดขาด และห้ามฆ่าสัตว์ที่มีคุณ (ใช้แรงงานลากไถ-บรรทุกสิ่งของวัสดุ) ได้แก่ วัว ควาย เพื่อเลี้ยงแขก หากพระอุปัชฌาย์รูปใดฝ่าฝืน ล่วงละเมิดกตีกาสงฆ์ฉบับนี้เจ้าคณะจังหวัดมีสิทธิสั่งพักการปฏิบัติหน้าที่พระอุปัชฌาย์เป็นเวลา 1 ปี (พระครูวุฒิสาคธรรม, 2560)

ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาวิธีการ และองค์ประกอบของการอุปสมบท ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาศึกษาการอุปสมบทในปัจจุบันโดย เฉพาะอย่างยิ่งกับค่านิยมและวัฒนธรรมของสังคมไทย โดยจะศึกษากรณีการอุปสมบทของสาธุชนคนทั่วไปที่ยังไม่เข้าใจ เพราะจากปรากฏการณ์ของสังคมในเรื่องของการอุปสมบทซึ่งพุทธศาสนิกชนทั้งหลายยังปฏิบัติตนไม่ถูกต้องตามพุทธประสงค์หลายประการเช่น การอุปสมบทเข้ามาแล้ว ปฏิบัติตนไม่เหมาะสมกับสาธูปกับการเป็นพระ ไม่ปฏิบัติตาม

หลักพระวินัยของสงฆ์จึงเป็นอันตรายต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และยังมีองค์ประกอบมากมายเพื่อ ศึกษาสาเหตุที่เป็นอันตรายต่อการอุปสมบทในพระไตรปิฎกแล้วนำความรู้ที่ได้มาเผยแพร่แก่สังคมปัจจุบันเพื่อให้ปฏิบัติตน ได้ถูกต้องตามพุทธพจน์ และได้รับอานิสงส์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา และบุคคลทั่วไปจะได้รับรู้ในการ อุปสมบทตามหลักของพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการอุปสมบทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาสาเหตุที่เป็นอันตรายต่อการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรมใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อวิเคราะห์เหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวินัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลและการศึกษาข้อมูลเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 ตลอดถึงอรรถกถา และฎีกา
2. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งจากเอกสารทางวิชาการ ตำรา งานนิพนธ์ของปราชญ์สำคัญ ๆ ทางพระพุทธศาสนา บทความวารสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงเอกสารรายงานต่าง ๆ เกี่ยวกับการ ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิกธรรมตามกรอบแนวคิดในการวิจัย
3. ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล
4. เรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

การอุปสมบทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อุปสมบท หมายถึง การถือเพศเป็นภิกษุ ในพระพุทธศาสนาเพื่อปลีกตัวออกจากเรือนคือ สละวิถีชีวิตแบบคฤหัสถ์ผู้มีเรือนไปสู่วิถีแบบบรรพชิต เพื่อไปปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เพื่อให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นการละเว้นปลีกตัวออกไปจากการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันและปลีกตัวออกจากกิเลสภพและวัฏฏภพ คือ สละว่างเครื่องกังวลภายนอกให้หมด เช่น ทรัพย์สินเงินทองบ้านรถ ที่ดินบุตรและภรรยาวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ให้หมดจากใจ ไม่มีความผูกพันยึดติดในสิ่งเหล่านั้นจุดหมายเพื่อให้จิตใจได้เป็นอิสระอันเป็นความสงบที่ปราศจากเรื่องวุ่นวายทางโลกการแสวงหาความหมายของชีวิต และชีวิตที่มีความหมายพร้อมกับหาความสงบของจิตใจอย่างนี้ได้มีมาเป็นพื้นฐาน

1. การอุปสมบทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท จนกระทั่งถึงสมัยที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ประสูติตอนแรกเจ้าชายสิทธัตถะก็อยู่ท่ามกลางชีวิตในโลกโดยประทับอยู่ในวังและวุ่นวายอยู่กับเรื่องการหาความสุขจากวัตถุที่เรียกว่า กามสุขแต่ต่อมาก็ทรงเห็นว่าสิ่งที่อยู่ตาม ๆ กันไปกับผู้อื่นเกิดมาแล้วก็แก่แล้วก็เจ็บตายกันไปวนเวียนกันอยู่แค่นี้ โดยไม่รู้ไม่เข้าใจในความจริงของชีวิต ไม่ช่วยให้เข้าถึงชีวิตที่ติงามตลอดจนความเป็นอิสระของจิตใจในที่สุดพระองค์ได้ทรงพิจารณาหาทางว่าทำอะไรจึงจะสามารถเข้าถึงความจริง และความติงามนั้นได้การบวชใน

พระพุทธศาสนาการอุปสมบทหรือบวชเป็นภิกษุหรือพระภิกษุผู้มีวิธีการอุปสมบททั้งหมด หลักคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงส่อไว้กับภิกษุ ภิกษุณีนั้มีมากมาย เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าสาวกในกลุ่มนี้เปรียบเสมือนนาข้าวที่เป็นดินดีมีความอุดมสมบูรณ์จึงต้องหว่านไถสิ่งที่ดี

2. สาเหตุที่เป็นอันตรายต่อการอุปสมบทตามหลักอันตรายิทธิกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อันตรายิทธิกรรมตามพระวินัยปิฎกมหาวรรคได้กล่าวถึงอันตรายิทธิกรรมที่เป็นเหตุขัดขวางการอุปสมบทว่า ในเวลาที่จะอุปสมบทนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าอนุญาตให้สวดถามอันตรายิทธิกรรมแก่ผู้จะอุปสมบทว่าเป็นโรคเหล่านี้มีหรือไม่ คือ โรคเรื้อนผิ โรคกลาก โรคมองคร่อมบ้าหมู เป็นมนุษย์หรือเปล่า เป็นชายหรือเปล่า มีหนีสินหรือไม่ และมารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือเปล่า มีอายุครบ 20 ปีแล้วหรือ ยังซึ่งหากมีข้อใดข้อหนึ่งไม่มีในข้อกำหนดเหล่านี้แล้ว ก็ไม่สามารถจะอุปสมบทได้

3. วิเคราะห์เหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทตามหลักอันตรายิทธิกรรม พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติเป็นพระวินัยไว้ว่าผู้ที่เข้ามามีอุปสมบทเป็นพระภิกษุพระกรรมวาจาจารย์ต้องสวดถามอันตรายิทธิกรรม 13 ในพิธีอุปสมบท เช่น โรคเรื้อน โรคผิวหนัง ที่สามารถรักษาให้หายขาดได้ทั้งนี้ผู้ป่วยต้องได้รับการรักษาอย่างถูกต้อง แสดงให้เห็นว่า “ธรรม” และ “วินัย” ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาลนั้นยังคงมีความสอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันแม้จะล่วงเลยผ่านมานานกว่า 2,500 ปีแล้วก็ตาม เหตุผลประการสำคัญที่ทำให้คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความเป็น “อกาลิก” นั้น เนื่องจากธรรมและวินัยที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้มาจากฐานความจริงของธรรมชาติและมนุษย์ทุกคนต่างต้องอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาตินี้ โดยผ่านทางมุมมองของพระพุทธศาสนาย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในทางสร้างสรรค์ที่จะไปสู่การนำไปประยุกต์ใช้ ศาสตร์นั้นได้ดียิ่งขึ้นไป

สรุปผลการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบท ตามหลักอันตรายิทธิกรรมเป็นวิธีการที่มีความสำคัญ ควรนำเหตุที่เป็นอันตรายในการอุปสมบทไปประยุกต์ใช้ในการสอนในยุคปัจจุบันอย่างเป็นระบบมากขึ้น ให้นักคนที่ต้องจะบรรพชาและอุปสมบทรู้จุดมุ่งหมายที่แท้จริงในการอุปสมบทเป้าหมายของการอุปสมบท และเพื่อศึกษาเล่าเรียนคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เราเรียกกันว่าพระธรรมวินัย เพื่อเรียนรู้ธรรมะ ธรรมะในที่นี้ก็คือคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่ออุปสมบทเข้ามาเป็นภิกษุหรือสามเณรแล้วจะต้องได้รับการศึกษา และอบรมอย่างจริงจังเมื่ออุปสมบทเข้ามาเป็นภิกษุหรือสามเณรแล้วจะต้องได้รับการศึกษาและอบรมอย่างจริงจัง ให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคง เพราะว่าพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ก็จะเป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลายช่วยให้เขามีชีวิตที่ดีงาม และสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุขวิธีที่ดีที่สุดในการรักษาพระพุทธศาสนาคือการอุปสมบทเข้าไปเรียนรู้พระธรรมวินัย และรักษาถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อกันไปเรียกว่าสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา และเป็นการสนองพระคุณบิดามารดา ดังที่ถือกันเป็นประเพณีว่า ถ้าใครได้บวชลูกแล้วก็ได้บุญกุศลมาก ช่วยให้อแม่ได้เกาะชายผ้าเหลืองไปสวรรค์ ตลอดจนได้เป็นญาติกับพระศาสนา แต่ถ้ามองความหมายให้ลึกซึ้งลงไปก็เป็นเรื่องความเป็นจริงของชีวิตจิตใจ กล่าวคือ การอุปสมบทเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้จิตใจของพ่อแม่มีความสุขมีความปลาบปลื้มใจด้วยความหวังว่า เมื่อลูกได้เข้าไปอยู่ในวัดได้ศึกษาอบรม ในพระธรรมวินัยแล้ว ต่อไปก็จะเป็นคนดีจะรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้จะรับผิดชอบต่อครอบครัวและสังคมได้แล้วเกิดความมั่นใจพ่อแม่ก็จะมีความสุขเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันเมื่อลูกอุปสมบทก็เท่ากับลูกพ่อแม่เข้ามาสู่พระศาสนาด้วยมีโอกาสดำรงธรรม

เอกสารอ้างอิง

- แก้ว ชิตตะขบ. (2555). *ประวัติความสำคัญของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- เจษฎา ทองขาว. (2560). พระพุทธศาสนากับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ : ทำที่และการปฏิบัติต่อทาส. *วารสารนิติสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 10(2), 81-110.
- พระครูอุทิสารธรรม. (2560). ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการบวชในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดพัทลุง. *วารสาร มหาคุฬานาครธรรม*, 4(2), 31-48.
- พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) . (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 35). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.